

مقاله پژوهشی

باغشهر؛ ظرفیتی مغفول در توسعه گردشگری شهر نطنز

(لزوم گذار از متاع بودگی منظر فرهنگی در توسعه گردشگری و توجه به مفهوم مکان)*

نگین رجب‌بوجانی^{***}، ریحانه نصر تیان^۱، شقایق باقرزاده^۱، پارسا اخوت^۱

۱. گروه معماری منظر، دانشکده معماری، دانشکده‌گان هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۱۸ تاریخ قرارگیری روی سایت: ۱۴۰۵/۰۲/۰۱

چکیده نطنز، باغشهری زاینده پیوند تاریخی انسان با طبیعت در بستر دره‌ای شکل محصور در کوهستان کرکس است که هویت منظرین ویژه‌ای را برای این سرزمین در پی داشته است. با توجه به ویژگی‌های طبیعی و منظر فرهنگی منحصربه‌فرد نطنز به‌عنوان پتانسیلی برای جذب مخاطب، گردشگری راهکاری برای ارتقای زیست شهر بوده است اما شهری که امروز مشاهده می‌شود شهری گردشگری نیست. از طرفی شهر با توجه به تصمیم مظاهر قدرت بر ارتقای گردشگری، در معرض توسعه گردشگری است؛ لازم است در وهله اول پیش از اتخاذ طرح‌های جدید علل ناکارآمدی طرح‌های پیشین واکاوی شود تا برای طرح‌های جدید آسیب‌ها جبران و خلاها برطرف شود. در این مقاله تلاش می‌شود با نگاهی کل‌نگر و هستی‌شناسانه به باغشهربودگی نطنز و بهره‌گیری از مفاهیمی چون مکان، علل ناکارآمدی توسعه گردشگری در سه سطح حوزه مداخله (احیای فضاهای شهری)، حوزه نفوذ (توانمندی جامعه محلی) و حوزه فراگیر (غلبه توسعه ملی بر شهر) واکاوی و نقش باغشهربودگی نطنز در توسعه گردشگری آن خوانش شود. این پژوهش، پژوهشی توصیفی-تحلیلی است که با تکیه بر مشاهده میدانی-اکتشافی و کتابخانه‌ای با اتخاذ رویکرد پیاده‌روی (به‌عنوان روشی ویژه برای پژوهش منظر) به بررسی موضوع پرداخته است. این پژوهش نشان می‌دهد توسعه گردشگر نطنز به‌جای توجه به منظر شهر، حاصل تقلیل‌گرایی فضایی، کالایی‌سازی میراث، عدم وجود نگاهی چندجانبه و جزنگر است. یعنی توسعه گردشگری در درجه اول به جای اینکه به شهر به‌عنوان یک کل و مکان نگاه کند، بدون توجه به منظر فرهنگی و ویژگی‌های منحصربه‌فرد نطنز، میراث را صرفاً موزه‌ای برای نمایش میبیند و از طرفی به جایی اینکه گردشگری راهبرد و ابزار در جهت ارتقای زیست شهر و جامعه محلی تلقی شود، میراث را به منزله متاعی میبیند که در خدمت خود است. برای شهری مثل نطنز، که باغشهری تاریخی و سرشار از جلوه‌هایی فرهنگی از این عنصر مکان‌ساز است، هستی‌شناسانه این ویژگی ارتقای کارآمدی گردشگری و به‌دنبال آن ارتقای منظر شهر را در پی خواهد داشت.

واژگان کلیدی توسعه گردشگری، مکان، گردشگری مکان‌مند، نطنز، باغشهر.

تعامل انسان و طبیعت در گستره تاریخ است که جلوه‌هایی چون هنرها، قوانین، آیین‌ها و ... را شامل می‌شود (Mansouri, 2020, 5) و ویژگی متمایزکننده هر قوم با قوم دیگر است.

فرهنگ زاینده‌توانویه‌سازی انسان برای بقاست و در این جهان رو به جلو برای بشر توسعه امری غیرقابل اجتناب است. شرط لازم برای کارآمدی طرح‌های توسعه، حفاظت از مناظر فرهنگی است که ویژگی منحصربه‌فرد هر سرزمین تلقی می‌شوند (Rajab Bojani, 2024). فرهنگ در گردشگری -به‌عنوان مولدی از نظام معنا و معرفت- در نقش یک مفهوم کلیدی نقش بازی

مقدمه شهر نطنز جلوه‌ای از منظر فرهنگی نطنز است که به سان یک نگین سبز در رکاب کوهستان کرکس در ساحل کویر ایران، با وجود باغ‌های متعدد می‌درخشد. فرهنگ عنصر هویت‌بخش سرزمین که حاصل زیست انسان در روند تکامل اجتماعی تاریخی خود است. منظر فرهنگی به‌عنوان زیرسیستمی از منظر حاصل

*این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی «سازگاری‌های توسعه با مکانیت‌بستر (مطالعه موردی: منطقه نطنز و روستاهای اطراف)» است که به سرپرستی دکتر «سیدامیر منصور» در سال ۱۴۰۴ در پژوهشکده هنر، معماری و شهرسازی نظر به انجام رسیده است.
***نویسنده مسئول: ۹۳۷۶۱۲۱۴۷۳@ut.ac.ir negin.rbojani

روش پژوهش

در این پژوهش تلاش می‌شود، با تکیه بر مشاهده میدانی-اکتشافی و کتابخانه‌ای با اتخاذ رویکرد پیاده‌روی (به‌عنوان روشی ویژه برای پژوهش منظر)، پژوهشی توصیفی-تحلیلی در باب موضوع انجام می‌شود.

در پیاده‌روی به‌عنوان یکی از آشکارکننده‌ترین راه‌های کشف منظر، تلاش می‌شود که با مشاهده و تجربه کردن نطنز به‌عنوان یک مکان و سنتز آن با مطالعات کتابخانه‌ای به واکاوی علل ناکارآمدی توسعه گردشگری و خلاهای پرداخت.

پیشینه پژوهش

در باب توجه به مکان و منظر در توسعه گردشگری پژوهش‌های متعددی انجام شده است. اسمیت (Smith, 2006) در کتاب خود تأکید میکند که میراث نباید تبدیل به کالا و محصولی برای گردشگری شود بلکه باید ابزاری برای بازتعریف هویت فرهنگی، تقویت جامعه محلی و توسعه شهر باشد. او تأکید میکند میراث باید به‌عنوان یک راهبرد جامع در توسعه شهر دیده شود نه صرفاً یک محصول اقتصادی. منصور (Mansouri, 2020)، در مقاله خود لزوم توجه به گردشگری فرهنگ به جای گردشگری فرهنگی را بیان می‌کند و بر اهمیت هستی‌شناسی فرهنگ فراتر از اکتفا بر چیستی‌شناسی آن دارد. چن و همکاران (Chen et al., 2021) مکان‌مندی و حس مکان را رویکردی چندبعدی بیان میکنند که فراتر از جنبه‌های فیزیکی یا خاطره‌انگیز، مشمول ابعاد تاریخی، اقتصادی و فرهنگی است و چارچوب‌هایی نظری در باب تحلیل تأثیر ویژگی‌های بستر بر تجربه گردشگران ارائه کرده‌اند. غلامپور و همکاران (Gholampour et al., 2021)، تأکید بر نقش ملموس و ناملموس راه و پیوند عمیق و نقش آن در زندگی انسان دارد. این مقاله تأکید دارد ارتقای کیفیت راه، صیانت از منظر سرزمینی و تحقق گردشگری فرهنگی را در پی دارد.

به صورت جزئی‌تر در باب نقش باغشهرها در گردشگری، خامدی و رضوانی (۱۳۹۱)، باغشهربودگی را پتانسیلی از شهر برای جذب گردشگر میدانند اما تکیه صرف آنها بر ویژگی کشاورزی باغشهرها و عدم توجه به ظرفیت‌های عینی و ذهنی دیگر آن، نقطه ضعف این پژوهش است.

در باب شهر نطنز و گردشگری پژوهش‌هایی در باب شهرستان نطنز انجام شده است اما معطوف توسعه روستایی یا معطوف به یک جز مثلاً صنایع دستی نطنز است. زین رو فقدان یک نگاه کل نگر و چندجانبه به موضوع گردشگری و نطنز در مطالعات پیشین دیده می‌شود.

ادبیات پژوهش

• توسعه

توسعه در جهان ثانویه‌ساز انسان امری غیرقابل اجتناب است. این واژه از نظر لغوی برگرفته از «توسع» به معنای گسترش یافتن است (Gharib, 1977, 306) و در دایره‌المعارف کمبریج

می‌کند (Mansouri, 2020, 5). منظر نطنز حاصل تعامل انسان با طبیعت دره‌ای محاصره‌شده کوهستان کرکس در گستره تاریخ است که آن را مبدل به یک باغشهر کرده است. اولین مواجهه با نطنز، گویای طبیعت ویژه این سرزمین به‌عنوان یک دره و در پی آن شکل‌گیری منظر فرهنگی خاص منطقه است.

طبیعت ویژه و منظر نطنز به‌عنوان ویژگی منحصر به فرد این سرزمین به خصوص در سرزمین‌های همجوار خود که مناظری کویری هستند، گویای امکان این شهر برای مقصد گردشگری شدن کرده است. از طرفی طرح جامع گردشگری استان اصفهان، اخبار مرتبط با شهر، سخن مدیران گویای تلاش‌های ذی‌نفوذان برای توسعه گردشگری این شهر است اما چیزی که امروز در شهر مشاهده می‌شود نه تنها خفتگی شهر در بحث گردشگری، حتی تضعیف زیست شهر و تنها نفس کشیدن چند دانه مرمت‌شده برای جذب مخاطب است. در این پژوهش تلاش می‌شود با تکیه بر پتانسیل‌های شهر نطنز به‌عنوان یک باغشهر، علل ناکارآمدی شهر واکاوی شود. به نظر می‌رسد در طرح‌های مؤثر بر گردشگری این شهر، به بستر طبیعی، فرهنگی و هویتی نطنز توجهی نشده است و شهر بیشتر از آنکه مقصد باشد، ابزاری برای ارضای گردشگری و صرفاً به کالا مبدل شده است.

ضرورت پژوهش

با توجه به طبیعت، منظر طبیعی و منظر فرهنگی نطنز این باغشهر دارای ظرفیت‌های ویژه‌ای برای مبدل شدن به مقصد گردشگری است. از طرفی سیاست‌های مدیریتی شهر به شدت در تلاش برای ارتقای گردشگری در نطنز در ابعاد مختلف خرد تا میانی و استفاده از اثرات اقتصادی آن در منطقه است (نک. تصویب اجرای ...، ۱۴۰۴)، این امر تاحدی است که راهکار امام جمعه شهر برای توسعه شهر و نجات نطنز توجه به گردشگری است (احمدی، ۱۴۰۴). بنا بر موارد مذکور و جلوگیری از برنامه‌های شتابزده مدیریتی و اتخاذ رویکردهای مفید، آسیب‌شناسی توسعه گردشگری نطنز تا امروز از ملزومات توسعه در این شهر است. واکاوی اثرات مثبت و منفی گردشگری بر شهر با رویکرد چیستی‌شناسانه و هستی‌شناسانه با اتکا بر مطالعات بین‌رشته‌ای و تدقیق خلاهای موجود در برنامه‌ها و طرح‌های کنونی امری لازم برای حفاظت از منظر فرهنگی و جلوگیری از نگاه صرفاً سوژکتیو به منظر است. در این پژوهش تلاش می‌شود تا با نگاهی هستی‌شناسانه موارد مذکور واکاوی و خوانش شود.

سؤال پژوهش

سؤال اصلی: چرا توسعه گردشگری در باغشهر نطنز با ویژگی‌های منحصر به فرد طبیعی و فرهنگی به‌عنوان یک دره به یک امر ناکارآمد مبدل شده است؟

سؤال فرعی: باغشهر به‌عنوان شاخصه منظرین و مکان‌ساز نطنز چه نقشی در توسعه گردشگری این شهر دارد؟

می‌شود (تصویر ۱). مکان‌مندی توسعه گردشگری به سبب نگاه چندوجهی که دارد میتواند پایداری در گردشگری را در پی داشته باشد.

• باغشهر

باغشهر جلوه‌ای از منظر فرهنگی ایرانی و برآمده از زیست انسان در طبیعت ایران در گستره تاریخ است. عناصر شهرهای سنتی ایرانی بر مبنای زیرساخت آبی شکل گرفته‌اند که در این میان باغهای ایرانی عنصر کلیدی در شکل‌گیری منظر شهرهای سنتی ایرانی و تبلور مفهوم باغشهر یا شارباغ ایرانی هستند که با هم نشینی نظام‌مند آب، گیاه و دانه معماری شکل گرفته‌اند (Sheybani & Esmaeeldokht, 2016, 14). باغشهر نظامی از باغ هاست. ورود واژه باغشهر به جامعه آکادمیک مربوط به ۱۹۰۳ میلادی و نظریه شهرسازی ابنزرهاوارد به‌عنوان راهکاری برای شهرهای بعد از انقلاب صنعتی است که صرفاً محدود به شهرک‌های سرسبز بود و عمق این مفهوم مغفول ماند که از لحاظ ماهیتی و معنایی متفاوت با باغشهری است که باصطلاح به شهرهای ایرانی نسبت داده می‌شود (Etazadi, 2016, 65). بنا بر مطالعات، موجودیت شهرها در ایران با موجودیت باغ عجین بوده است (ibid., 72). باغ ایرانی عنصر کلیدی در شکل‌گیری باغشهر است (Sheybani & Esmaeeldokht, 2016, 14). نخستین شهر ایرانی را نیز «ورجمکرد» میدانند که بنا بر اساطیر همچون باغی با جوه بهشتی بود (اصیل، ۱۳۷۵). با وجود اینکه مشخصاً در ادبیات فارسی «باغشهر» دیده نمی‌شود اما پیوند تاریخی باغ و شهر قابل واکاوی است.

یکی شهر دید/اندر آن دژ فراخ

پراز باغ و میدان و ایوان و کاخ

(Ferdowsi, n.d.)

میرفندرسکی (۱۳۸۳) اولین پژوهشگر است که اصطلاح باغشهر را برای شهرهای تاریخی ایران به کار برد و به واکاوی نسبت تاریخی شهر و باغ پرداخت. او باغ را «کارگاه طرح‌اندازی شهر» و «پیش‌آیند شهر» می‌داند که ساختار اصلی شهر را شکل داده‌اند و ایده «باغ اندر باغ» را برای شهرهای تاریخی ایران بیان می‌کند. باغشهر یکی از اصلی‌ترین الگوهای شهرسازی ایران در دوره صفویه است (Shahcheraghi, 2010). باغشهر فراتر از یک شهر سرسبز و



تصویر ۱. مؤلفه‌های شکل‌دهنده مکان. مأخذ: نگارندگان برگرفته از Augé, 1992/2008; Tuan, 1977

تغییردادنی که پیشرفت را به ارمغان آورد معنا شده است (Cambridge University Press, 2006). این امر به این معناست که توسعه به خودی‌خود امری در جهت پیشرفت است و در زندگی که در حرکت رو به جلوست لازمه زیست است. توسعه از جمله واژگانی است که همچنان مفهوم آن در پرتویی از مناقشه قرار دارد. سیر تحول این مفهوم گویای نگاه‌هایی اتمیستی و بخشی و استعمارگرایانه تا توسعه پایدار است. اما اینکه توسعه پایداری تا حد بر ابعاد مختلف زندگی تمرکز دارد یا صرفاً معطوب به بحث زیست‌محیطی تقلیل پیدا کرده و بازهم شامل نگاهی جزءنگر است در حاله‌ای از ابهام است. توسعه باید متناسب با ظرفیت‌ها سرزمین و شاخصه‌های منظر فرهنگی بستر شکل بگیرد تا کارآمد و مفید باشد (Mansouri, 2023a). توسعه تلاشی در جهت ارتقای کیفیت زندگی با نگاهی چندوجهی و در تمام ابعاد است.

• گردشگری

گردشگری (tourism) از نظر ریشه‌شناسی (اتیمولوژی) مشتق شده از کلمه tour به معنای گشتن و سیروسفر و برآمده از لغت یونانی turns به معنای دورزدن و رفت و برگشت بین مقصد و مبدا است (Papoli Yazdi & Saqal, 2006). در فرهنگ وبستر و فرهنگ لانگمن و فرهنگ لاروس، گردشگری مسافرت و تفرج است؛ یعنی گردشگری امری اساساً عجیب با تفریح، لذت و رضایت است. گردشگری، فعالیتی اقتصادی اجتماعی است که یکی از مهم‌ترین استراتژی توسعه پایدار شهر در جهان است (Akbari, 2018, 35). مفهوم گردشگری، مفهومی مناقشه برانگیز است اما بررسی سیر تحول این مفهوم گواه گذار از نگاه اتمیسم به نگاهی کل‌نگر در گردشگری و در پی آن شکل‌گیری مفهوم گردشگری پایدار است اما همچنان تعریف آن در حاله‌ای از ابهام است. «گردشگری شهری یکی از اقسام گردشگری است که معطوف به گردش و تجربه شهر است که به سبب آن با توسعه فراصنعت‌گرایی، توان فراگیر شهرها افزایش می‌دهد» (Jafari Mehrabadi, 2014, 43). توجه به مکان و منظر در توسعه گردشگری، رویکردی در جهت نیل به اهداف پایداری است.

• مکان

مکان حاصل معنابخشی عناصری عینی و فیزیکی است. مکان یک کل است که فضا هستی خود را وامدار آن است (Norberg-Schulz, 1985/2002; Heidegger, 2015). منصورى (Mansouri, 2023b) مکان را حاصل تفسیر ناظر از محیط میدانند پس پدیده‌ای پویا و معنابخش است. مارک اژه (Augé, 1992/2008) مکان را حاصل برهم‌نهشت سه پارامتر هویت، ارتباط و تاریخ میدانند که میتوان با سه پارامتر کالبد، عملکرد و معنا ویژگی‌های آن را تحلیل کرد. با توجه به رویکرد منظر و اعتقاد بر عینی‌ذهنی بودن و عدم امکان جدایی عین از ذهن، در این پژوهش، مکان بر مبنای دو ویژگی کالبدی-معنایی و عملکردی-معنایی تحلیل

هم کوه مورد تعدی غارتگران صنعتی و هم شهر مورد تعرض شهرسازان مدرنیسم شطرنجی‌پسند قرار گرفت که تنها ابعاد فیزیکی شهر اعم از کالبد و عملکرد شهر را تغییر منفی داد بلکه در ارزش معنایی و هویتی نطنز به‌عنوان یک باغشهر تأثیر گذاشت (تصویر ۳).

• آسیب‌شناسی توسعه گردشگری نطنز

صنعت گردشگری، صنعتی حاصل تعامل و ارتباط انسان با فرهنگ‌های مختلف است که به سبب رویکرد اتخاذشده در مراحل برنامه ریزی تا اجرا در سطح ملی، منطقه‌ای و ... اثرات مثبت و منفی متعددی را برای شهر در پی خواهد داشت. در ادامه تلاش می‌شود تا در جهت آسیب‌شناسی توسعه گردشگری، مصادیق برداشت‌شده از مشاهدات در سه حوزه با توجه به ویژگی‌های سرزمینی نطنز بررسی و شاخص‌های به‌عنوان معیار گردشگری مکان‌محور باغشهر نطنز استخراج شود.

- حوزه مداخله؛ احیای فضاهای شهری

گردشگری پاره‌پاره (گردشگری نقطه‌ای): بنابر مشاهدات، گردشگری نطنز صرفاً معطوف بر احیای چند دانه تاریخی و تعداد اقامتگاه بومگردی است. روزگاری نطنز شامل فضاهایی بود که شلوغ بودند، ولی حالا حتی مسافری هم ندارند؛ مقصدها سر جای‌شان هستند، اما مسیرها از هم گسیخته‌اند. این امر زاینده عدم توجه به توسعه یکپارچه شهر با تکیه

دارای باغ‌های فراوان، شهری است که سازمان فضایی آن متأثر از وجود باغ‌ها شکل گرفته است (Etazadi, 2016). باغشهرها به‌عنوان عناصر مکان‌ساز، مشمول ویژگی‌های کالبدی-معنایی و عملکردی-معنایی مکان هستند. شکل‌گیری نطنز بر مبنای مفهوم باغشهر سبب ایجاد میکروکلیمای مناسب در اقلیم سرزمین اصلی (بخش کویری ایران) شده است که منظر ویژه این شهر در ذهن مخاطبان شکل بگیرد.

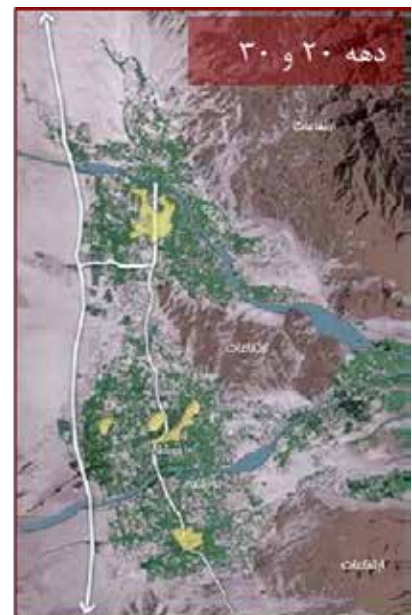
موردنگاری؛ شهر نطنز

• واکاوی مختصری از چیستی و هستی نطنز

شهر نطنز زاینده هم‌زیستی مردمانی با دامنه‌های کوهستان کرکس در گستره تاریخ است. در واقع عنصر هستی‌بخش این شهر، کوهستان کرکس است (مقصودی، ۱۳۹۶) که با توپوگرافی ویژه در منطقه و تسهیل حرکت آب، اقلیمی ویژه را در بخش کویری ایجاد کرده که زمین را متصاعد شکل‌گیری باغ‌ها و به‌دنبال آن باغشهری در بخش کویری ایران شده است. نقش این کوه‌ها در زیست‌اهالی تاحدی است که با نسبت‌دادن نام‌هایی به قله اطراف بر اهمیت آن تأکید کرده‌اند (تصویر ۲). سه‌گانه‌های آب، گیاه و بنای مقدس که در پی گویای نقش هویتی و معنایی آب در ذهن اهالی این باغشهر است، منظر آیینی شهر را شکل داده است. اما به مرور و بی‌توجه به ارزش باغشهر و ویژگی‌های آن و ارزش کوهستان در زیست‌مردمان،



تصویر ۲. نطنز به‌مثابه یک دره و در پی آن باغشهری در محاصره کوه‌ها. عکس: نگین رجب‌بوجانی، ۱۴۰۴.



تصویر ۳. سیر تحول باغشهر نطنز. مأخذ: مهندسین مشاور کوشاپایدار، ۱۳۸۸.

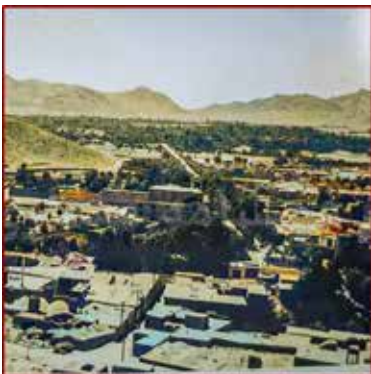
باغشهر نطنز و صرف اکتفا به سرسبز کردن محوطه و الگوبرداری تقلیدانه از مقاصد گردشگری همه‌جایی، گردشگری بومی نطنز را تحت شعاع قرار داده است (تصویر ۵).

- حوزه نفوذ؛ توانمندی جامعه محلی

گردشگری شهری یا شهرگردی یکی از بهترین فرصت‌ها برای تعامل مهمان و جامعه میزبان است. جوامع محلی نقش کلیدی در توسعه گردشگری دارند (Aref, 2011)، در پی همین امر، واکاوی میزان توانمندی و توانمندسازی جامعه محلی از ملزومات گردشگری پایدار تلقی می‌شود. فقدان توانمندی جامعه و درک محدود از نقش توسعه گردشگری بر جوامع محلی یکی از علل ناکارآمدی توسعه گردشگری در شهرهای جهان سوم است (Moscardo, 2008). نوع ارتباط گردشگران و جامعه محلی، ارتباطی دیالتیک است؛ الگوی رفتاری جامعه محلی، فضای حاکم و مهمان‌نوازی جامعه محلی به‌عنوان میزبان از عناصر غیرملموس گردشگری است که بر گردشگر تأثیر می‌گذارد و متقابلاً جامعه محلی از گردشگر تأثیر می‌پذیرد (Vazin & Sheikhi, 2021, 21). ساکنان نطنز که روزی نطنز را در فهم و ادراک خود، حاصل پیوند باغ‌های با بناهای شهر در ابعاد مختلف می‌دانستند، امروز هویت خویش را درک نکرده و صرفاً به استفاده سوپرکتیو و کالاگرایانه از آن در گردشگری اکتفا کرده‌اند؛ عدم شناخت هستی خود و گاه فاصله‌گرفتن ساکنان از ریشه‌های سبز و طبیعی شهر، به نوعی بیگانگی منجر شده است، اما درک مجدد شهر به‌عنوان یک باغشهر، می‌تواند منشأ تعلق عمیق باشد. شهر نطنز مملو

بر ویژگی‌های فضا است. توسعه گردشگری شهر باید معطوف به تجربه شهر باشد، نه فقط بازدید از مقاصد پراکنده. گردشگری در نطنز معطوف به گردشگری نقاط است با وجود اینکه جوهره نطنز به‌عنوان یک باغشهر بر مبنای ترکیب باغ با سازمان فضایی شهر است. به عبارتی یکی از مشخصه‌های باغشهربودگی یک شهر، نقش باغ در پیکره کالبدی، عملکردی و معنایی شهر است (Sheybani & Esmaeeldokht, 2016). اهمیت راه، پرسه‌زدن و گردشگری مسیر در شهری که ویژگی منحصر به فردش، کوچه باغ‌ها و ترکیب شهر و باغ است، در گردشگری امروز نطنز مغفول مانده است. عدم توجه به ویژگی باغشهر بودن نطنز و اهمیت نقش راه و گردشگری مسیر و تجربه شهر به‌عنوان یک کل، ناکارآمدی گردشگری را در این شهر در پی داشته است (تصویر ۴).

گردشگری همه‌جایی و تقلیدی: نطنز به‌عنوان یک باغشهر حاصل هم‌نشینی نظام‌مند سه عنصر آب، گیاه و بنای معماری است که این امر گواه بر این است منظر نرم و سخت بومی برای این شهر قابل واکاوی است؛ برای نمونه نظام آبی شهر، گیاهان بومی و سبک معماری اینجمله‌هایی از منظر فرهنگی این شهر هستند که زاینده‌شارب‌بودگی این شهرند اما بنابر مشاهدات در مواجهه با اصلی‌ترین واشدگاه شهر که محوطه جلوخان مسجد است، بدون توجه به مشخصات مکان و چندنقشی بودن فضا به اتخاذ طرح‌هایی همه‌پسند، گردشگرپسند و تقلیدی در کنار حفاظت موزه‌ای و صرفاً کالبدی از مسجد و محوطه اکتفا شده‌اند. عدم توجه به ویژگی‌های



تصویر ۴. چپ: باغشهر تاریخی نطنز در دهه پنجاه، راست: کوچه باغ‌های نطنز امروز حاصل باغشهربودگی نطنز و لزوم به‌کارگیری آن در توسعه گردشگری مکان محور. مأخذ: نگارندگان.



تصویر ۵. چپ: عکس قدیمی از محوطه مسجد و نقش محوطه آن به‌عنوان یک واشدگاه شهری در باغشهر، راست: اتخاذ طرح‌هایی تقلیدی بدون توجه به خصوصیات منظرین فضا. مأخذ: نگارندگان.

است که کاهش تقاضای گردشگری در شهر نطنز را در پی داشته است.

– **نگرش منفی مردم محلی و گردشگران:** مشاهدات گویای این امر است اهالی به جای اینکه نیروگاه هسته‌ای را به‌عنوان مزیت اقتصادی و تأمین انرژی قلمداد کنند، بیشتر به‌عنوان یک



تصویر ۶. توت‌تکانی از ظرفیت‌های باغشهر نطنز برای مبدل شدن به یک مقصد گردشگری. عکس: شقایق باقرزاده، ۱۴۰۴.



تصویر ۷. لزوم توجه به خوانایی جلوه‌های فرهنگ باغشهر نطنز در قلب شهر در روش به‌کارگیری هنر توسط جامعه محلی عکس: شقایق باقرزاده، ۱۴۰۴.

از فعالیت‌ها و رویدادهاییست که برآمده از ویژگی باغشهر بودن آن شکل گرفته‌اند؛ مثل مراسم توت‌تکانی، جشن زردآلو و ... که خاطرات جمعی مردم از شهر و به‌دنبال آن منظر نطنز را شکل داده است، رویدادهایی که نه تنها گردشگر، بلکه ساکنان را دوباره به منظر طبیعی و فرهنگی پیوند دهد. این رویدادها می‌توانند به‌عنوان ظرفیت‌هایی در گردشگری رویدادی نطنز عمل کنند اما در گردشگری امروز نطنز مغفول مانده‌اند که ارتقای آن، ارتقای خاطره جمعی، احیای منظر و به‌دنبال آن حس تعلق به شهر را در پی خواهد داشت (تصویر ۶). تقویت حس تعلق به شهر از ملزومات ارتقای پویایی شهر نطنز است (حبیبی و همکاران، ۱۳۹۷). در جهت نیل به این هدف لازم است فراتر از احیای کالبدی عناصر فیزیکی، ابعاد متفاوتی یکی باغشهر برای تجربه شهر احیا شود. از طرفی درک مردم از چگونگی به‌کارگیری میراث فرهنگی خود که زائیده مکانیت نطنز است، نیاز به اصلاح دارد. مردمانی که هنری برآمده از زندگی در جوار طبیعت دره‌ای را دارند، امروز به کالایی شدن جلوه‌های فرنگ خود چون کوزه، فرش و ... اکتفا کرده‌اند (تصویر ۷) و فرهنگ در شهر به‌خصوص بازار که قلب تپنده شهر است جز در دو غرفه کوچک قابل خوانش نیست و هنر نطنزی معطوف به غرفه‌های لوکس در مال‌ها شده است و در دل شهر قابل تجربه کردن نیست. هویت باغ‌شهری، وقتی زنده است که در چهره شهر خوانده شود. در نتیجه توسعه گردشگری نطنز ملزم به ارتقای حس تعلق اهالی، درک آگاهی اهالی از چگونگی به‌کارگیری منظر فرهنگی و خوانایی جلوه‌های باغشهربودگی نطنز است تا در ادامه با توسعه مکان‌مند تأثیر مثبت بر ارتقای کیفیت شهر داشته باشد.

– حوزه فراگیر؛ غلبه توسعه ملی بر شهر

منظر نطنز با وجود شاخصه‌های منحصر به فرد، در زیر سایه توسعه ملی کشور، یعنی نیزوگاه هسته‌ای نطنز مهجور مانده است. همجواری سایت‌های هسته‌ای با شهرها، از چالش‌های جدی توسعه شهر به‌خصوص گردشگری است. نام نطنز در رسانه‌های بین‌المللی با برنامه هسته‌ای و حوادث امنیتی گره خورده است. این شهر پیش از آن که با ویژگی‌های منظرین میراثی و طبیعی شناخته شود، با واژگانی مثل «سایت هسته‌ای»، «حمله نظامی» و «منطقه پرتنش» عجین شده است؛ حمله نظامی آمریکا و اسرائیل در خرداد ۱۴۰۴ گواهی بر میزان خطر و تنش این سایت در منطقه است. از جمله علل نسبت سایت هسته‌ای و گردشگری شهرهای مجاور آن به‌خصوص در شهر نطنز، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

– **امنیت و مسائل زیست محیطی:** خطرات احتمالی تابش رادیواکتیو، آلودگی محیطی و احتمال حوادث هسته‌ای از جمله نگرانی‌های اهالی و گردشگران شهرهای مجاور سایت‌های هسته‌ای است (Kaya & Do an, 2023). این امر از جمله عللی

رویکردی است که نبود آن تا امروز یکی از ضعف‌های گردشگری این شهر است.

تأثیر نیروگاه هسته‌ای بر منظر نطنز دارای نمود بیرونی نیست اما به لحاظ بعد ذهنی و روانی، تصویری از منطقه‌ای خطرناک و غیرقابل دسترس در ذهن مردم جهان ایجاد کرده که مانع اصلی توسعه گردشگری در این منطقه تاریخی محسوب می‌شود (تصویر ۸). این تصور منفی باعث شده است تا گردشگران از بازدید این شهر باستانی با میراث فرهنگی غنی خودداری کنند و پتانسیل بی‌نظیر گردشگری نطنز در زیر سایه نگرانی‌های امنیتی و آلودگی‌های زیست‌محیطی محو شود. مهم‌تر از همه، مردم نطنز همواره طرفداران صلح و گفت‌وگو بوده‌اند. این مردم مهمان‌نواز و دوست‌دار آرامش، آرزوی تبدیل شهرشان به قطب گردشگری و تبادل فرهنگی را دارند، نه محلی که با تنش و نگرانی شناخته شود. فرهنگ مهمان‌نوازی ایرانی و روحیه صلح‌طلبانه مردم نطنز، به‌طور مثال ایجاد باغچه گل جهانی صلح در کنار مسجد جامع، برای نشان‌دادن پیام صلح و دوستی خود به جهانیان قابل توجه است. در نهایت، نطنز می‌تواند با استفاده از پتانسیل خود به‌عنوان یک باغشهر از شهری که در رسانه‌ها با مسائل امنیتی شناخته می‌شود، به مقصدی جذاب برای گردشگری فرهنگی و میراث‌محور تبدیل شود، جایی که مردمی صلح‌جو پذیرای مسافرانی هستند که در جست‌وجوی تجربه تاریخ و فرهنگ اصیل ایرانی‌اند، به شرطی که با اراده سیاسی، سرمایه‌گذاری مناسب و برنامه‌ریزی درازمدت در این مسیر همراه باشد.

- جمع‌بندی

توسعه گردشگری نطنز تا امروز برآمده از یک توسعه‌بخشی و تک‌وجهی است. بنابر تحلیل‌های مذکور و آسیب‌شناسی مصادیق در سه حوزه مداخله، نفوذ و فراگیر، علل نارکارآمدی توسعه گردشگری در این شهر با توجه به باغشهر بودن آن برداشت شد (تصویر ۹). بررسی مصادیق و علل گویای نگاه کالامآبانه به شهر و عدم وجود نگاه کل‌نگر به بحث گردشگری است. یعنی به جای اینکه گردشگری فرصتی راهبردی برای شهر و ارتقای کیفیت شهر باشد، به هدف اصلی و بهره‌کشی تک‌وجهی مبدل شده و از طرفی بدون در نظر گرفتن ظرفیت سرزمینی نطنز، به چیستی آن اکتفا کرده است که به مرور تخریب منظر فرهنگی و تغییر منظر شهر و از بین رفتن حس تعلق اهالی و در نهایت تضعیف کیفیت شهر را در پی خواهد شد. توجه به باغشهر به‌عنوان یکی از عناصر مکان‌ساز نطنز می‌تواند نجات‌بخش این شهر در توسعه گردشگری باشد.

نتیجه‌گیری؛ باغشهر نطنز و توسعه گردشگری

باغشهر ویژگی خاص و منحصر به فرد نطنز و حاصل پیوند سه عنصر آب، گیاه و معماری، باغشهر است. باغ به‌عنوان

تهدید محیطی و مانع توسعه گردشگری تلقی می‌کنند. کایا و دوگان (ibid.) در مقاله خود به این نتیجه می‌رسند که نیروگاه هسته‌ای به جای اینکه یک فرصت برای جامعه محلی قلمداد شود، بیشتر به مانع برای گردشگری و سبب افزایش آلودگی و تغییر در اکوسیستم است، چیزی که امروز نطنز با آن روبه‌رو است. تا امروز نیروگاه هسته‌ای عاملی بازدارنده برای گردشگری نطنز قلمداد می‌شود که حمله هسته‌ای آمریکا و اسرائیل تأثیر چندبرابری برای منطقه داشته است.

- **تأثیر بر تصویر ذهنی و برند مقصد گردشگری:** بنا بر نظر راپاپورت (Rapoport, 1982/2013) «تصویر ذهنی کلتی‌ایست که حتی پی از ترک محیط نیز در خاطر انسان می‌ماند، زیرا انسان را در مجموعه اجزا به شمار می‌آورد و با کلیت شهر درگیر می‌نماید». سایت‌های هسته‌ای معمولاً به‌عنوان نمادهای خطر، فاجعه و تهدید در ذهن افراد شناخته می‌شوند که می‌توانند تصویر ذهنی افراد از مقصد را مخدوش کنند (Rush-Cooper, 2019). این امر سبب می‌شود شهرهای مجاور مثل نطنز نیز با وجود داشتن ظرفیت‌های طبیعی و فرهنگی ویژه تحت تأثیر قرار بگیرند و برای گردشگران کمتر مطلوب باشند.

- **فقدان آگاهی:** گردشگری در شهرهای اطراف سایت‌های هسته‌ای، به‌خصوص سایت‌های که مورد حمله قرار گرفته‌اند، نیازمند مدیریت حرفه‌ای، آموزش و اطلاع‌رسانی کامل درباره ایمنی این مناطق به اهالی و گردشگران است که شهر نطنز با توجه به حمله اخیر و خطر انتشار تشعشعات ملزم به اتخاذ چنین



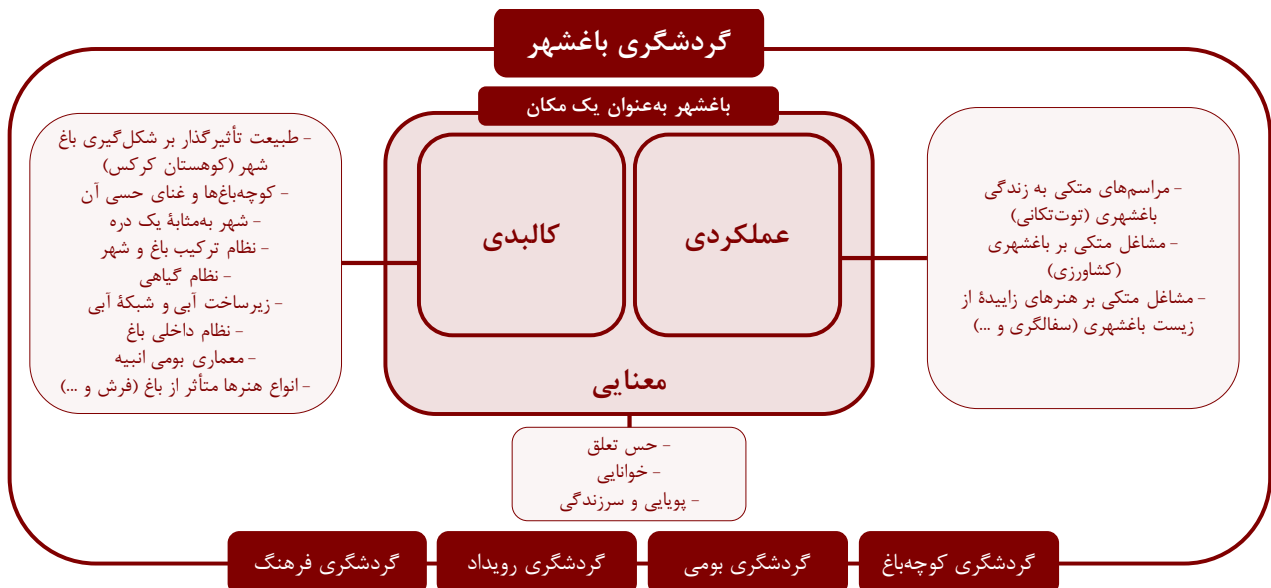
تصویر ۸. موقعیت سایت هسته‌ای نسبت به شهر نطنز. مأخذ: ریحانه نصرتیان با استفاده از GOOGLE EARTH.

نطنز می‌تواند به‌عنوان یک ابزار، در خدمت شهر باشد و سبب ارتقای کیفیت زندگی جامعه محلی شود. تصویر ۱۰ برگرفته از مطالعات انجام‌شده گویای ویژگی‌های زاینده باغشهر نطنز به‌عنوان یک مکان است که می‌تواند در توسعه گردشگری مکان‌مند و در پی آن ارتقای کیفیت شهر تأثیرگذار است. باغشهربودگی شهر نطنز علاوه بر ایجاد محیطی مطلوب در کویر و منظر منحصر به فرد، نقش کاربردی و زیبایی‌شناسی برای شهر داشته است که با توجه به پتانسیل‌هایی که در جهت جذب گردشگر برای شهر بازی میکند می‌تواند به‌عنوان ظرفیتی بالقوه برای شهر عمل کند و امری بالفعل برای ارتقای منظر شهر قلمداد شود.

شاخص‌ترین محصول تمدن ایرانی، به سبب دره‌ای بودن شهر در جوار کوهستان کرکس، سازمان فضایی شهر نطنز را شکل داده است. نظام‌مندی باغ‌ها به‌عنوان نمادهای طبیعی شهر حامل خاطرات جمعی شهروندان و به‌دنبال آن ماندگاری شهر نطنز است. واکاو هستی شناسانه باغشهر نطنز، لزوم توسعه گردشگری این شهر است تا نه شهر مبدل به کالایی و متاعی برای گردشگری شود. گردشگری به‌عنوان نیروی مولد هم می‌تواند با استفاده از ویژگی باغشهری نطنز و هم می‌تواند مجدد با به تشخیص بخشیدن کل نگرانه به شهر از تهدید مبدل شدن به شهری بی هویت که فقط یک کش نام باغشهر است و فراتر از سرسبز بودن، هستی و ماهیت باغشهری دارد، جلوگیری کند. گردشگری با به‌کارگیری ظرفیت باغشهری



تصویر ۹. علل ناکارآمدی توسعه گردشگری باغشهر نطنز. مأخذ: نگارندگان.



تصویر ۱۰. واکاو ظرفیت یک باغشهر به‌مثابه یک مکان در توسعه گردشگری شهر. مأخذ: نگارندگان.

فهرست منابع

- org/10.22034/toc.2021.261857.1034
- Heidegger, M. (2015). Building, dwelling, thinking. In A. Sharr (Ed.), *Heidegger's hut* (pp. 29-46). Saless Publication. (Original work published 1971)
 - Jafari Mehrabadi, M. (2014). *The role of urban landscape in the development of tourism in Tehran city* [Doctoral dissertation, University of Tehran]. Irandoc. <https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/14ca3e61388f080024bc05299194b8a1>
 - Kaya, M., & Dogan, S. (2023). Evaluation of the effects of nuclear power plants on tourism from the perspective of local people: The case of Sinop. *Güncel Turizm Araştırmaları*, 7(2), 132–155. <https://doi.org/10.31357/guntad.1325251>
 - Mansouri, S. A. (2020). Tourism of culture based on a conceptual difference between culture and cultural. *Tourism of Culture*, 1(1), 5–8. <https://doi.org/10.22034/jct.2020.110920>
 - Mansouri, S. A. (2023a). The ratio of development to the territorial concept. *MANZAR, the Scientific Journal of Landscape*, 15(64), 3. <https://doi.org/10.22034/manzar.2023.180070>
 - Mansouri, S. A. (2023b). Placed nomads. *MANZAR, the Scientific Journal of Landscape*, 15(65), 3. <https://doi.org/10.22034/manzar.2023.185721>
 - Moscardo, G. (2008). Community capacity building: An emerging challenge for tourism development. In G. Moscardo (Ed.), *Building community capacity for tourism development* (pp. 1–15). CABL. <https://doi.org/10.1079/978184594477.0001>
 - Norberg-Schulz, C. (2002). *The concept of dwelling: on the way to figurative architecture* (M. A. Ahmadi, Trans.). Agah. (Original work published 1985)
 - Papoli Yazdi, M. H., & Saqal, M. (2006). *Tourism* (Nature & Concepts). SAMT.
 - Rajab Bojani, N. (2024). The impact of non-place-based development on the cultural landscape of villages; Destruction of heritage, values, and identity (Case study: Villages of Kuhdasht County). *MANZAR, the Scientific Journal of Landscape*, 16(67), 62–67. <https://doi.org/10.22034/manzar.2024.440505.2278>
 - Rapoport, A. (2013). *The meaning of the built environment: a nonverbal communication approach* (F. Habib, Trans.). Sherkat-e Pardazesh va Barnamerizi-ye Shahri [Urban Planning and Processing Company]. (Original work published 1982)
 - Rush-Cooper, N. (2019). Nuclear landscape: tourism, embodiment and exposure in the Chernobyl Zone. *Cultural Geographies*, 27(2), 217–235. <https://doi.org/10.1177/1474474019876616>
 - Shahcheraghi, A. (2010). *Paradigms of paradise*. Jahat.
 - Sheybani, M., & Esmaeeldokht, M. (2016). Iranian Shârbâgh; The position of Persian garden in urban landscape. *MANZAR, the Scientific Journal of Landscape*, 7(33), 14–21. https://www.manzar-sj.com/article_15312.html
 - احمدی، سعید. (۱۴۰۴). تنها راه توسعه شهرستان نطنز، توجه به گردشگری است. میراث آریا. بازیابی شده از <https://11nq.com/xlsttmq>
 - اصیل، حجت‌الله. (۱۳۷۵). اندیشه ایرانی در آرمانشهر. در مجموعه مقالات کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران (ارگ بم-کرمان) (ج. ۱). سازمان میراث فرهنگی کشور.
 - تصویب اجرای ۶۰۰ میلیاردی پروژه گردشگری در نطنز. (۱۴۰۴). تسنیم. بازیابی شده از <https://acesse.one/m0w9ub3>
 - حبیبی، داوود؛ حبیبی، دیانا؛ کسالایی، افسانه؛ گرجی‌پور، فاطمه و توکلی، مهرداد. (۱۳۹۷). تبیین حس تعلق به مکان و هویت در فضاهای شهری با تأکید بر بازارهای سنتی. *معماری‌شناسی*، (۳)، ۱–۸. <https://sid.ir/paper/516645/fa>
 - حامدی، مریم و رضوانی، علی اصغر. (۱۳۹۱). نقش باغشهرها از منظر محیطی، در جذب گردشگر و توسعه گردشگری (مطالعه موردی: شهر ابرهر). *جغرافیا*، ۴(۵)، ۷۵–۹۴. https://journals.iau.ir/article_535509.html
 - مقصدی، امین. (۱۳۹۶). باغشهر دیروز...شهر امروز. در سید امیر منصوری (ویراستار)، *منظر بومی نطنز و ابلهانه*. پژوهشکده نظر.
 - مهندسین مشاور کوشاپایدار. (۱۳۸۸). طرح توسعه و عمران (جامع) شهر نطنز. سازمان مسکن و شهرسازی استان اصفهان.
 - میرفندرسکی، محمدمین. (۱۳۸۳). باغ ایرانی چیست؟ باغ ایرانی کجاست؟. در خلاصه مقالات نخستین همایش باغ ایرانی. سازمان میراث فرهنگی و گردشگری کشور.
 - Akbari, M. R. (2018). *Livable street and its role in sustainable urban tourism (Case study: Valiasr Street, the section between Park Way Crossroad and Tajrish Square, Tehran)* [Doctoral dissertation, University of Tehran]. Irandoc. <https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/85276a015c8e1d8f9fdd327c1e80cf7fb>
 - Aref, F. (2011). Sense of community and participation for tourism development. *Life Science Journal*, 8(1), 20–25. https://www.researchgate.net/publication/268184958_Sense_of_Community_and_Participation_for_Tourism_Development
 - Augé, M. (2008). *Non-places: introduction to an anthropology of supermodernity* (M. Farahmand, Trans.). Iran Cultural Studies. (Original work published 1992)
 - Cambridge University Press. (2006). *Cambridge advanced learner's dictionary*.
 - Chen, N. C., Hall, C. M., & Prayag, G. (2021). *Sense of place and place attachment in tourism*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429279089>
 - Etazadi, L. (2016). The nature of garden city ambiguities and contradictions. *Soffeh*, 26(1), 65–86. https://soffeh.sbu.ac.ir/article_100308.html?lang=en
 - Ferdowsi, A. (n.d.). *Shahnameh*. Negah.
 - Gharib, M. (1977). *A new Persian dictionary*. Bonyad.
 - Gholampour, S., Mansouri, S. A., & Shahcheraghi, A. (2021). Landscape approach in the realization of culture tourism with the agency factoring of the cultural phenomenon of the road as a cultural phenomenon. *Tourism of Culture*, 2(5), 21–28. <https://doi.org/10.22034/toc.2021.261857.1034>

- Smith, L. (2006). *Uses of heritage*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203602263?urlappend=%3Futm_source%3Dresearchgate
- Tuan, Y-F. (1977). *Space and place: The perspective of experience*. University of Minnesota Press.
- Vazin, N., & Sheikhi, A. (2021). Cultural impacts of tourism development in Iran from the perspective of experts. *Tourism of Culture, 1*(3), 21–28. <https://doi.org/10.22034/toc.2020.241748.1012>

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Tourism of Culture journal. This is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).



نحوه ارجاع به این مقاله

رجب بوجانی، نگین؛ نصرتیان، ریحانه؛ باقرزاده، شقایق و اخوت، سید پارسا. (۱۴۰۵). باغشهر؛ ظرفیتی مغفول در توسعه گردشگری شهر نطنز (لزوم گذار از متاع بودگی منظر فرهنگی در توسعه گردشگری و توجه به مفهوم مکان). گردشگری فرهنگ، ۷(۲۴)، ۶-۱۵.

DOI: [10.22034/toc.2025.547076.1205](https://doi.org/10.22034/toc.2025.547076.1205)

URL: https://www.toc-sj.com/article_233972.html?lang=fa

